

УДК 346.2:37

**НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК ВИД ДОДАТКОВОЇ ПЛАТНОЇ
НЕОСВІТНЬОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ,
ЩО ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ**

**SCIENTIFIC RESEARCHING AS A KIND OF ADDITIONAL PAID
NOT-EDUCATIONAL ECONOMIC ACTIVITY,
WHICH IMPLEMENTED BY HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

Деревянко Б. В.,

професор кафедри господарського та екологічного права
Донецького юридичного інституту МВС України

У статті вказано на можливість та ефективність здійснення ВНЗ наукових досліджень на замовлення суб'єктів господарювання і держави. Зроблено пропозицію напрямків удосконалення правового забезпечення здійснення ВНЗ наукових досліджень як виду додаткової платної неосвітньої господарської діяльності.

Ключові слова: ВНЗ, наукові дослідження, суб'єкти господарювання, держава, правове забезпечення, господарська діяльність.

В статье указана возможность и эффективность осуществления ВУЗами научных исследований по заказу субъектов хозяйствования и государства. Сделаны предложения направлений усовершенствования правового обеспечения осуществления ВУЗами научных исследований как вида дополнительной платной необразовательной хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: ВУЗ, научные исследования, субъекты хозяйствования, государство, правовое обеспечение, хозяйственная деятельность.

Feasibility and effectiveness of the universities research commissioned by economic entities and the state has been specified in the article. Offers directions improving the legal enforcement of research universities as a form of additional chargeable non-educational business activities were listed in the article.

Keywords: University, research, economic entities, state, legal support, business activities.

На сьогоднішній день в Україні діяльність більш ніж тисячі вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) регулюється законами України «Про освіту» [1], «Про вищу освіту» [2], великою кількістю підзаконних нормативно-правових актів. На основі цих актів, положень Господарського кодексу України [3] і Цивільного кодексу України [4], ліцензії, що надається їм МОН України, вітчизняні ВНЗ можуть надавати значну кількість основних освітніх послуг, додаткових освітніх послуг та неосвітніх платних господарських послуг. Про це йшла мова у наших попередніх монографічних дослідженнях [5; 6] і докторській дисертації [7]. Проте дискусія, що відбулася під час захисту названого докторського дисертаційного дослідження, вказує на необхідність дослідження і пояснення окремих положень правового регулювання надання ВНЗ додаткових неосвітніх платних послуг з виготовлення інноваційного продукту і здійснення наукових досліджень.

Дослідженню відносин за участі ВНЗ присвячувала увагу велика кількість українських юристів із різних спеціальностей: М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, Є. В. Булатов, О. П. Віхров, О.Л. Войно-Данчишина, К.Г. Грищенко, С.А. Загородній, К.А. Карчевский, М.Н. Курко, О.В. Куцурубова-Шевченко, А.О. Монаєнко, П.В. Нестеренко, Є.А. Огаренко, В.О. Огнев'юк, І.М. Острівний, Г.О. Пономаренко, В.В. Резнікова, М.Л. Шелухін, Р.В. Якубовський, О.Н. Ярмиш та ін. Проте суперечливі питання зокрема й у відносинах із надання послуг суб'єктам господарювання і державі у частині виготовлення інноваційного продукту залишаються.

Виходячи зі сказаного, ціллю статті є пропозиція напрямків удосконалення правового забезпечення здійснення ВНЗ наукових досліджень як виду додаткової платної неосвітньої господарської діяльності.

Крім основної та додаткової освітньої діяльності ВНЗ можуть здійснювати й іншу – неосвітню господарську діяльність. Ця діяльність не є освітньою, проте здійснюється у сфері освіти. ВНЗ керуючись принципом «дозволено усе, що не заборонено законом» можуть проводити велику кількість господарських операцій, дозволених суб'єктам господарювання взагалі. Зрозуміло, що при цьому необхідно дотримуватися спеціального законодавства, яким регулюються ті чи інші види діяльності. Якщо певний вид діяльності передбачає отримання ліцензії чи спеціального дозволу, то його необхідно отримати. У зв'язку із цим ВНЗ можуть здійснювати загальну неосвітню діяльність, що не потребує отримання ліцензій. Ліцензований вид господарської діяльності передбачає дотримання значної кількості вимог і відповідність суб'єкта господарювання певним правилам. Тобто суб'єкт повинен мати певну спеціалізацію. У ВНЗ спеціалізація на здійсненні освітньої діяльності. Тому характеристики діяльності ВНЗ дозволять йому отримати ліцензію на здійснення освітньої діяльності. Наприклад, в якості додаткової освітньої діяльності ВНЗ може готувати водіїв, хоча здійснює підготовку юристів, психологів чи менеджерів.

Крім основної та додаткової освітньої діяльності ВНЗ здійснюють значну кількість додаткових видів іншої (неосвітньої) діяльності, зокрема діяльності, що полягає у здійсненні наукової діяльності і проведенні відповідних досліджень.

Важливим завданням сьогодні є визначення можливості оплатного виконання науково-дослідних робіт та критеріїв їх ефективності. Виконувати такі роботи ВНЗ можуть на замовлення суб'єктів господарювання і державних органів на платній основі. У Переліку платних послуг, які можуть надаватися ВНЗ, іншими установами та закладами

системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності, пунктом 2 передбачено можливість надавати 19 видів платних послуг у сфері наукової та науково-технічної діяльності [8]. Зрозуміло, що не тільки державні та комунальні, але і приватні ВНЗ, діючи за принципом «дозволено все, що не заборонено законом», можуть здійснювати весь спектр видів додаткової освітньої та іншої діяльності.

З іншого боку, особи, які навчаються у ВНЗ, повинні отримати навички наукової роботи. Наука як специфічна форма духовного виробництва – виробництва знань – генетично і функціонально є багатокомпонентним та багаторівневим утворенням, що включає разом з емпіричним та теоретичним рівнями й певні філософсько-світоглядні підстави і передумови, методологічні норми й принципи [9, с. 273]. Тому неосвітня господарська діяльність ВНЗ у вигляді проведення наукових досліджень, які здійснюються на замовлення інших суб'єктів господарювання, може знаходитися у межах обов'язкової навчальної програми на межі з додатковою освітньою діяльністю.

Взагалі наукова сфера є особливою. В.І. Курило та О.Ю. Меліхова виділяють цілих 12 принципів управління у сфері юридичної науки України [10, с. 88-92], а отже управління у сфері науки підпорядковується власним правилам і спирається на власні принципи, що необхідно враховувати при проведенні наукової та освітньої діяльності одними і тими суб'єктами. Дослідження ВНЗ повинні спрямовуватися на реалізацію публічних інтересів. Сьогодні ці інтереси знаходяться у площині розвитку природничих і технічних наук. Наукові дослідження у ВНЗ повинні у першу чергу орієнтуватися на природничі науки. Як вказує Т.П. Козарь «...університети покликані готувати фахівців для економіки і політики, розвивати економічно доцільний науковий пошук, але в жодному разі не за рахунок обмеження свободи досліджень, зменшення коштів для тих галузей, які не дають швидкого економічного ефекту і кваліфікуються як фундаментальні або теоретичні дослідження. Університети, в яких формуються інтелектуальні основи подальших дослідницьких здобутків, нових наукових відкриттів, і з якими тісно пов'язаний розвиток цивілізації, не можуть будуватися лише на економічному розрахунку» [11, с. 111]. Проте слід уточнити, що економічний розрахунок повинен завжди мати місце при здійсненні ВНЗ наукових досліджень. Однак і він повинен носити стратегічний характер, а не орієнтуватися на отримання миттєвої вигоди. А наявність публічних інтересів у таких дослідженнях повинна зобов'язувати державу у певній мірі покласти на себе фінансування наукових досліджень у ВНЗ. При збільшенні витрат держави на підтримку центрів наукової діяльності на 1 млн. гривень кількість висококваліфікованих кадрів, які мають бажання емігрувати, зменшується на 10 осіб. Це важливо, адже за роки незалежності кількість виконавців наукових та науково-технічних досліджень з вищою кваліфікацією скоротилася у 2,33 рази [12; 13, с. 32-33]. Проте в умовах постійного бюджетного дефіциту необхідно використовувати й інші джерела фінансування наукових досліджень ВНЗ.

Уряд Великої Британії фінансує наукові дослідження, чекає доки буде опубліковано їх результати, щоб використати їх потім у формуванні політики. Для того, щоб отримати фінансування, наукові проекти мають задовольняти двом вимогам: бути обов'язково міждисциплінарними та міжміністерськими. У Великій Британії діє так зване оцінювання науково-дослідної роботи, коли найкращі факультети, тобто ті, які набрали найбільше очок після підрахунку публікацій, отримують найбільше коштів [14, с. 446].

Світова практика останніх років демонструє збільшення внеску університетів у розвиток інновацій та економічне зростання. Інноваційна спрямованість діяльності ВНЗ забезпечується підвищенням компетентності підготовлених випускників, розширенням участі викладачів та аспірантів у виконанні наукових досліджень та передаванні їх для впровадження. У російських ВНЗ активізується патентна діяльність, яка складає п'яту частину всіх заявок, що є ефективним відносно частки фінансування науки ВНЗ, яка створює 35 % принципово нових виробничих технологій. Між тим, гострою залишається проблема недостатньої комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, адже промисловці надають мінімальний рейтинг інноваційній діяльності ВНЗ, і віддають перевагу технологічним новинкам із-за кордону [13, с. 28]. Це не завжди виправдано економічно. Але недооцінка з боку промисловців повинна компенсуватися додатковою увагою держави. На сьогодні необхідність фінансування з державного бюджету та інших державних фондів наукових досліджень з принципово нових напрямів, а також комплексних програм зумовлена тим, що вони є першою та визначальною стадією всього інноваційного циклу, базуються на прогнозах і мають імовірний характер [15, с. 24]. В усіх розвинених країнах держава бере на себе ризик виготовлення інноваційного продукту НДІ, ВНЗ, лабораторіями та іншими науковими установами та підрозділами. І в більшості своїй він є виправданим, а інвестор (у даному випадку держава) отримує свої значні дивіденди.

Додатковим фінансистом британських університетів є дослідницькі ради. Однак, якщо раніше університетам або факультетам виділялася загальна сума на проведення дослідницьких робіт, то в результаті реформ зараз здійснюється фінансування певних наукових тем, що розробляються конкретними виконавцями на конкурсних засадах. Заохочуються спільні з промисловими фірмами наукові дослідження, що забезпечують дохід ВНЗ [16, с. 74]. Протягом останнього десятиліття у США та ФРН різко збільшується кількість інкубаторів і бізнес-центрів як форм співробітництва університету з бізнесом.

У плані науково-дослідної роботи і її взаємозв'язку з господарством в університеті можна розвивати форму наукових парків через: утворення галузевих інноваційних інкубаторів при факультетах, що мають кадровий та інший інноваційний потенціал; утворення інкубатора у самому університеті на основі об'єднання інноваційного потенціалу факультетів у складі університету [17, с. 446]. Певна річ, слід враховувати, що ВНЗ США і ФРН мають більше можливостей для проведення якісних наукових досліджень на замовлення держави та суб'єктів господарювання. Зокрема, ВНЗ США мають значний навчальний і науковий потенціал. Їх оснащено сучасною технікою та обладнанням. Проте це не є виправданням для українських ВНЗ.

В умовах реально ефективного запровадження Болонської системи освіти у РФ федеральні університети отримають можливість засновувати ТОВ та приватні АТ для реалізації своїх наукових розробок [18, с. 115]. Така форма реалізації наукових досягнень ВНЗ може бути ефективною і для України.

У нас же ВНЗ на платних засадах виробляють інноваційний науковий продукт. Частина коштів, отриманих в якості оплати, витрачається на поліпшення матеріальної бази майбутніх наукових робіт. При цьому ВНЗ можуть отримувати статус науково-дослідницьких. У цьому зв'язку слід сказати, що іще до затвердження критеріїв ідентифікації ВНЗ як дослідницьких, такий статус уже надавався окремим університетам. Вітчизняні вчені наводили приклади критеріїв, які застосовуються у США: 1) широкий набір напрямів підготовки у галузях природничих, соціальних та гуманітарних наук; 2) обсяг підготовки магістрів і докторантів перевищує кількість студентів; 3) пріоритет фундаментальних досліджень; 4) орієнтація на сучасні напрями наукових досліджень, високі технології, інноваційний сектор економіки, науки і техніки; 5) високий професійний рівень набраних на конкурсній основі професорів; 6) наявність широких можливостей для залучення на тимчасовій основі провідних фахівців у галузях науки з різних країн світу; 7) високий рівень інтеграції в міжнародну систему наукових досліджень і освіти; 8) готовність сприймати зарубіжний науковий і освітній досвід, гнучкість у ставленні до нових напрямів наукових досліджень та методів навчання; 9) наявність конкурсного відбору та селекції при наборі студентів, магістрантів і докторантів; 10) створення довкола університету інтелектуального середовища, науково-технічного й економічного простору; 11) наявність корпоративної етики з демократичними цінностями та академічними свободами; 12) прагнення до регіонального, національного та міжнародного лідерства [19, с. 12-13]. Аналогічні цим критерії застосовувалися і в Україні, щоб серед певної групи суб'єктів господарювання одного виду (ВНЗ) виділити особливі – найбільш інноваційні (дослідницькі університети).

17 лютого 2010 року було прийнято постанову КМУ «Про затвердження Положення про дослідницький університет». Пунктом 2 Положення дано визначення поняття «дослідницький університет» як національний ВНЗ, який має вагомі наукові здобутки, провадить дослідницьку та інноваційну діяльність, забезпечує інтеграцію освіти та науки з виробництвом, бере участь у реалізації міжнародних проектів і програм [20]. Особливістю дослідницького університету є наявність пільг з державного фінансування, що передбачається пунктом 6 Положення. Додатком до Положення визначено 31 критерій діяльності університету, за якими надається статус дослідницького [20].

Статус дослідницького університету надається на п'ять років, після чого повинен підтверджуватися. Це є вірним, оскільки підвищене державне фінансування не повинно надаватися лише за одну назву чи статус. Критерії віднесення університету до дослідницького із лютого 2010 року визначено. Проте критерії оцінки ефективності наукової роботи визначити необхідно.

У науковій літературі пропонується застосовувати наступні критерії оцінки ефективності наукової діяльності у ВНЗ: 1) наукова значущість, що визначає ступінь наукової новизни продукту і вирішує його визнання в якості наукового досягнення; 2) економічна рентабельність, що складається із рівня рентабельності та прибутку; 3) соціальна корисність означає, що все, чим займається наука, повинно застосовуватися у суспільстві для розвитку його позитивних відносин. Рентабельність із соціальної точки зору повинна виправдовувати зусилля вчених у результаті наукового продукту, що включатиме в себе наукову значущість і економічну корисність [21, с. 32-33].

Слід погодитися із критеріями, наведеними російським вченим. Вони дозволяють відрізнити науковий продукт, отримуваний ВНЗ з метою задоволення публічних інтересів держави і приватних інтересів самих виконавців – викладачів і співробітників, акціонерів і власників майна ВНЗ, самих ВНЗ від поточних наукових робіт, що мають другорядний характер. Таку відмінність науково-дослідних робіт від наукових досліджень, в ході яких утворення нових систем, механізмів, технологій має побічний або службовий характер наводить і інший російський вчений. Наприклад, для виявлення закономірностей фізичних, хімічних або біологічних процесів виконавець виготовляє особливу апаратуру; проте робить це з власної ініціативи за межами завдання. Тому такі системи, механізми, технології не будуть передбачені у завданні. І розглядати їх як результат, що підлягає передачі замовнику, не слід. Але і замовник не може набувати прав на побічні результати [22, с. 101].

В.К. Мамотов вказує, що копіювати чужий досвід у сфері господарювання не можна і не треба. Але вивчати, враховувати плюси і мінуси необхідно, зокрема, у процесі зближення із законодавством ЄС [23, с. 84]. Подібні думки стосовно медичної сфери висловлюють інші вітчизняні дослідники [24, с. 98]. Висловлене більшою мірою стосується законодавства. Критерії відділення одного явища від іншого, які ефективно показали себе в інших країнах, можна брати за основу та використовувати при співставленні певних явищ в інших країнах.

Критерії діяльності університету, за якими надається або підтверджується статус дослідницького, можна було б застосовувати в якості критеріїв ефективності наукового продукту. Однак у більшості своїй вони мають кількісний характер (2 премії міжнародного та національного рівня за останні 10 років; 300 кандидатських та 50 докторських дисертацій за останні 5 років; 200 наукових монографій та підручників з грифом МОН за останні 5 років; 150 штатних докторів та 500 кандидатів наук у середньому за останні 5 років; 50 патентів і ліцензій за останні 5 років; 20 міжвідомчих (галузевих) наукових структурних підрозділів; 300 штатних наукових працівників університету; 500 аспірантів та докторантів; 15 спеціалізованих рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій тощо). Тому ці критерії можна брати за основу, однак застосовувати з окремими застереженнями. А з іншого боку, кількісна інформація є більш об'єктивною у порівнянні з описовою. І якщо треба об'єктивно підтвердити статус того чи іншого суб'єкта господарювання (у даному випадку – ВНЗ) або певного виду його господарської діяльності (у даному випадку – діяльності з проведення наукових досліджень), то це й необхідно робити на основі кількісних критеріїв.

Отже, на основі проведеного дослідження можна зазначити, що: 1) можливо і доцільно використовувати наведені критерії відмінності наукового продукту від поточних наукових робіт. Однак наведений перелік критеріїв не є виключним; 2) визначення цих або інших критеріїв у підзаконних інструктивних матеріалах МОН України сприятиме встановленню рівня якості послуг з виробництва наукового продукту; 3) дослідницькі ВНЗ повинні орієнтуватися не тільки на бюджетне фінансування, а й на інші джерела; 4) усі інші ВНЗ також можуть проводити додаткову діяльність з виробництва наукового продукту (на сьогодні 19 видів) на платній основі; 5) ефективне використання ВНЗ наданого права сприятиме реалізації приватних інтересів самого ВНЗ та публічних інтересів у вигляді економії коштів

Державного бюджету та виробництва нового інноваційного продукту для економіки та соціальної сфери України; б) найбільш перспективним серед видів неосвітньої господарської діяльності ВНЗ і таким, що повинно підтримуватися державою, є виготовлення у межах ВНЗ інноваційного продукту. Саме останній напрям потребує окремого ретельного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 року № 1060—XII / Верховна Рада УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 34. — Ст. 451.
2. Про вищу освіту : Закон України від 17 січня 2002 року № 2984—III / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 20. — Ст. 134.
3. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436—IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18—22. — Ст. 144.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435—IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
5. Дерев'янюк Б. В. Господарсько-правове регулювання надання послуг у сфері освіти : монографія / Б. В. Дерев'янюк ; МВС України, Донецький юридичний інститут. — Донецьк : Видавничий дім "Кальміус", 2012. — 528 с.
6. Дерев'янюк Б. В. Послуги у сфері освіти: правове регулювання: монографія / Б. В. Дерев'янюк ; МВС України, Донецький юридичний інститут. — Донецьк : Видавничий дім "Кальміус", 2013. — 387 с.
7. Дерев'янюк Б. В. Правове регулювання господарської діяльності навчальних закладів : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.04 / Дерев'янюк Богдан Володимирович. — Донецьк, 2014. — 504 с.
8. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності : постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року № 796 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Законодавство України : сайт. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=796-2010-%EF.
9. Сомбаманія Г. М. Концептуальні засади формування науково-дослідницької культури майбутніх магістрів / Г. М. Сомбаманія // Південноукраїнський правничий часопис. — 2008. — № 3. — С. 273—277.
10. Курило В. І. Принципи управління у сфері юридичної науки в Україні: загально-правова характеристика / В. І. Курило, О.Ю. Меліхова // Вісник Запорізького національного університету. — 2009. — № 1. — С. 87—94.
11. Козарь Т. П. Сучасна парадигма формування освітньої політики держави в Україні / Т. П. Козарь // Економіка та держава. — 2009. — № 7. — С. 110—112.
12. Клименко О. О. Дослідження факторів впливу на трудову еміграцію з України / О. О. Клименко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. — 2010. — № 1. — Ч. II. — С. 205—208.
13. Внукова Н. Інноваційний потенціал вищої школи у глобальних викликах XXI століття / Н. Внукова // Вища школа. — 2010. — № 12. — С. 26—36.
14. Погребняк Н. М. Роль науково-дослідницьких організацій та науково-педагогічних шкіл у системі вищої педагогічної освіти Великобританії / Н. М. Погребняк // Актуальні проблеми держави і права. — 2010. — Вип. 52. — С. 442—450.
15. Монаєнко А. Правове регулювання фінансування видатків на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи / А. Монаєнко // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 1. — С. 24—27.
16. Монаєнко А. Джерела та порядок фінансування видатків вищих навчальних закладів / А. Монаєнко // Підприємництво, господарство і право. — 2009. — № 9. — С. 72—75.
17. Чирич А. Современная роль университета и его реформа / А. Чирич // Университетські наукові записки. — 2007. — № 2 (22). — С. 438—447.
18. Комиссарова Е. Г. Стратегия развития российского законодательства о высшей школе / Е. Г. Комиссарова // Юридическая наука и правоохранительная практика. — 2011. — № 1(15). — С. 112—118.
19. Огнев'юк В. Криза – момент істини для університетської освіти / В. Огнев'юк // Вища школа. — 2009. — № 11. — С. 5—16.
20. Про затвердження Положення про дослідницький університет : постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 року № 163 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Законодавство України : сайт. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=163-2010-%EF.
21. Овчинников О. А. К методологии оценки научной деятельности в научных и образовательных учреждениях Российской Федерации / О. А. Овчинников // Вестник Московского университета МВД России. — 2009. — № 6. — С. 30—33.
22. Мельничук Н. Н. К вопросам об особенностях договора на выполнение научно-исследовательских работ / Н. Н. Мельничук // Вестник Московского государственного областного университета. — 2009. — № 3. — С. 100—105. — (Серия "Юриспруденция").
23. Мамутов В. Посилення публічних засад у правовому регулюванні господарської діяльності / В. Мамутов // Право України. — 2009. — № 9. — С. 83—94.
24. Стеценко С. Законодавче забезпечення охорони здоров'я в Україні / С. Стеценко, І. Сенюта // Право України. — 2007. — № 6. — С. 96—100.